

Ontwikkelingslijnen

Totaal communicatie

Ontwikkelingslijnen

Totaal communicatie

Enschede, december 2005
SO/3171/D/05-200

Verantwoording

© 2005 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

In samenwerking met: Leo Damen
Thyra Koeleman
Jos ter Pelle
Dorothea Timmers-Huigens

Eindredactie: Annette van der Laan

Inhoud

Voorwoord	5
Introductie	9
Totaal communicatie	9
Enige begrippen taalontwikkeling	10
Enige begrippen communicatieniveaus	10
Opzet van de ontwikkelingslijnen totaal communicatie	11
Ontwikkelingslijn 1: Taalvorm - zelfstandig eten	13
Ontwikkelingslijn 2: Taalvorm - zelfstandig drinken	15
Ontwikkelingslijn 3: Taalvorm - klankuitingen	17
Ontwikkelingslijn 4: Taalvorm - brabbelen	19
Ontwikkelingslijn 5: Taalvorm - eenvoudige woorden en zinnen	21
Ontwikkelingslijn 6: Taalvorm - verstaanbaar spreken	23
Ontwikkelingslijn 7: Taalgebruik - actieve woordenschat	25
Ontwikkelingslijn 8: Taalgebruik - wederzijdse communicatie	27
Ontwikkelingslijn 9: Taalgebruik - taalvermogen	29
Ontwikkelingslijn 10: Taalinhoud - begrip van (gesproken) taal en verwijzers	31
Ontwikkelingslijn 11: Taalinhoud - passieve woordenschat	33
Ontwikkelingslijn 12: Taalinhoud - inzicht in (gesproken) taal	35
Bijlage 1: Theorie rond ervaringsordening	37

Voorwoord

In deze publicatie *'Totaal communicatie'* zijn ontwikkelingslijnen beschreven voor totaal communicatie. De publicatie is bestemd voor logopedisten en docenten in het onderwijs aan zeer moeilijk lerenden (zml). Ze bieden houvast bij het op individueel niveau plannen en realiseren van onderwijs aan laag functionerende leerlingen.

'Totaal communicatie' is één van de opbrengsten van het ontwikkelwerk dat SLO op verzoek van OC&W verricht. Het ontwikkelwerk vond en vindt plaats in nauwe samenwerking met scholen voor zml en diverse deskundigen op dit gebied. Alle opbrengsten van het ontwikkelwerk voor zml hebben tot doel een impuls te geven aan de inhoudelijke kwaliteit van het onderwijs aan zml. Het betreft producten op het terrein van *visieontwikkeling, doelen en inhouden* en *onderwijsleermiddelen*. De producten kenmerken zich door vernieuwende onderwijsopvattingen en zijn zoveel mogelijk afgestemd op de ontwikkeling en de ervaringswereld van zml-leerlingen. De verschillende typen producten worden hier kort toegelicht.

*Producten m.b.t.
visieontwikkeling*

1.1.1 Ondersteuning: Een weg naar een nieuw perspectief

Een bundel van literatuurstudies op het gebied van: zorgverleners, ervaringsordening, ontwikkelingsgericht onderwijs, narrativiteit, twee Russische onderwijsprogramma's, activerend onderwijs, coöperatief leren, leeromgevingen en leren leren, stramen voor een onderwijsleermiddel. Het geheel wil een theoretische verantwoording en onderbouwing zijn van vernieuwende onderwijsopvattingen. Het beargumenteert uitgangspunten en keuzen die bij de ontwikkeling van de onderwijsleermiddelen zijn gemaakt. De school kan deze studies mede gebruiken bij het overdenken en formuleren van de uitgangspunten en visie op het ZML-onderwijs en/of bij het (her-)formuleren van de eigen visie en missie.

1.1.2 Pedagogisch-didactische uitgangspunten

Deze publicatie geeft een beknopte beschrijving van de belangrijkste uitgangspunten die bij het ontwikkelen van onderwijsleermiddelen zml een rol spelen. Die uitgangspunten zijn: burgerschapsparadigma, ervaringsordening, ontwikkelingsgericht onderwijs, spelend leren, narrativiteit en coöperatief leren. Scholen kunnen deze publicatie gebruiken om de pedagogisch-didactische uitgangspunten van de eigen school nog eens kritisch te bezien.

1.1.3 Leerstijlen

Deze publicatie omvat een uitgebreid literatuuronderzoek naar leerstijlen van zml. De publicatie kan richting geven aan het dagelijks handelen van professionals die met zeer moeilijk lerenden werken. Scholen kunnen deze publicatie mede gebruiken bij de uitwerking van hun visie op het leren van zeer moeilijk lerenden. De publicatie wordt reeds veelvuldig gebruikt in het zml-veld in de ambulante begeleiding.

*Producten m.b.t. doelen en
inhouden*

1.1.4 Kerndoelen zml

De 'Kerndoelen zml' geven als onderdeel van de kerndoelen SO een beschrijving van gewenste kwaliteiten van leerlingen op het gebied van kennis, inzicht en

vaardigheden. Voor de zml-school geldt de eis dat 'zij tenminste deze kerndoelen bij haar onderwijsactiviteiten als aan het eind van het SO te bereiken doelstellingen hanteert' (artikel 13 WEC).

Kerndoelen kennen de volgende functies:

- Ze vormen een gemeenschappelijk inhoudelijk kader van het zml-onderwijs.
- Ze bieden mogelijkheden voor de verantwoording van het onderwijsaanbod naar overheid, inspectie, ouders en andere scholen.
- Via de kerndoelen kan het zml- onderwijs afgestemd worden op andere onderwijsvormen en soorten.
- Kerndoelen bieden een kader voor de ontwikkeling van tussendoelen, leerlijnen en onderwijsleermiddelen.

Kerndoelen zijn niet bedoeld voor direct gebruik in de onderwijspraktijk op groeps- en/of individueel niveau. Daarvoor zijn nog inhoudelijke vertaalslagen nodig, bijvoorbeeld in tussendoelen.

1.1.5 Tussendoelen

'Tussendoelen' zijn omschrijvingen van combinaties van leerinhouden en gewenst leergedrag, ze worden ook wel getypeerd als markeringspunten op weg naar de realisatie van kerndoelen. Tussendoelen zijn dus inhoudelijke uitwerkingen van kerndoelen en kennen de volgende functies:

- Ze zijn een hulpmiddel voor leerkrachten en scholen bij het plannen, inventariseren, uitlijnen en verantwoorden van adequaat onderwijsaanbod voor zml-leerlingen.
- Ze kunnen als basis en bron dienen voor het opstellen van adequate handelingsplannen voor groepen en individuele leerlingen.

Ook tussendoelen kunnen niet direct gebruikt worden in de onderwijspraktijk.

Tussendoelen laten zich vertalen naar leermiddelen en/of onderwijsactiviteiten.

Tussendoelen hebben geen formele status. Ze zijn in nauwe samenwerking met het onderwijsveld ontwikkeld, maar scholen zijn vrij om hierin eigen keuzes te maken.

1.1.6 Ontwikkelingslijnen

De ontwikkelingslijnen, beschreven in de uitgaven van de SLO, richten zich met name op de ontwikkeling van laag-functionerende leerlingen. Voor de volgende gebieden zijn uitwerkingen gemaakt in de vorm van ontwikkelingslijnen, leerlingactiviteiten en docentenactiviteiten:

motorische ontwikkeling, sensomotorische ontwikkeling, praktische redzaamheid, sociaal/emotionele ontwikkeling en totaal communicatie. Deze publicaties bieden houvast voor het op individueel niveau plannen en realiseren van onderwijs aan laag functionerende leerlingen.

Onderwijsleermiddelen

1.1.7 Onderwijsleermiddelen ZML

De 'Onderwijsleermiddelen' bestaan uit een aantal producten, te weten: Themaboek (4-20 jaar), Verhalenboek (4-8 en 8-12 jaar), Activiteitenboek (4-8 en 8-12 jaar) en Cd's. (liedjes Cd's, een Cd met activiteiten op de computer en een Cd met beeldplaten) Deze producten kunnen in samenhang in de klas ingezet worden. Ze bevatten overzichten van onderwijsinhouden met daaraan gekoppelde concrete lesactiviteiten op het gebied van spel, beeldende vorming en muziek. Het is de vertaling van een breed onderwijsaanbod gericht op oriëntatie op mens en wereld met het accent op een thematische aanpak. Het beschikbare materiaal is geen lesmethode en zal dus in aanvulling op de andere onderwijsleermaterialen die binnen de school worden gebruikt, ingezet kunnen worden. Deze onderwijsleermiddelen zijn mogelijke uitwerkingen van tussendoelen in de onderwijspraktijk en geven ondersteuning aan

het inrichten van het primaire proces in de zml-scholen. De onderwijsleermiddelen laten ruimte voor leerkrachten om deze aan de eigen specifieke situatie aan te passen.

1.1.8 Taal en communicatie

1.1.9 Rekenen/Wiskunde

In aanvulling op een thematische aanpak zijn of worden voor deze leergebieden nog bronnenboeken ontwikkeld. Deze bevatten praktische uitwerkingen van doelen evenals verwijzingen naar geschikte leermiddelen.

1.1.10 Website zml

Vrijwel alle genoemde producten zijn of worden ook digitaal gepubliceerd via de website van de SLO, www.slo.nl

Voorliggende publicatie '*Totaal Communicatie*' is een onderdeel van de hiervoor beschreven *Ontwikkelingslijnen*. De publicatie begint met een korte introductie van de gebruikte begrippen, gevolgd door de ontwikkelingslijnen, welke zijn gericht op de ontwikkeling van totaal communicatie, uitbreiding van de communicatiemogelijkheden en de vergroting van zelfstandigheid en zelfredzaamheid vanuit een veilige situatie.

De ontwikkelingslijnen zijn gerangschikt naar categorieën van taalontwikkeling, te weten: taalvorm, taalgebruik en taalinhoud. De lijnen worden dan vervolgens gespecificeerd in leerling- en docent activiteiten. Vervolgens worden voorwaarden vermeld en tips voor het doen van bepaalde oefeningen. Bij elke lijn wordt beschreven op welk communicatie niveau het zich richt, dat wil zeggen op non-symbolisch, pré-symbolisch of symbolisch niveau.

Bij de uitvoering en planning van de ontwikkelingslijnen kan er gebruik gemaakt worden van aanvullende informatie, zoals de theorie rond ervaringsordening (= de manier waarop een kind de informatie om zich ervaart en ordent). Met dank aan Thyra Koeleman en Dorothea Timmers-Huygens die aan deze theorievorming een bijdrage hebben geleverd. Deze informatie is te vinden in de bijlage 1.

Introductie

Totaal communicatie

Reeds geruime tijd wordt er in de communicatie met leerlingen met een verstandelijke beperking, die minder mogelijkheden hebben, gepleit voor zogenaamde totaal communicatie. Dit houdt in dat men ervoor kiest om te communiceren met communicatiemiddelen in de breedste zin van het woord.

Gesproken taal is maar één van de mogelijkheden om te communiceren. In veel gevallen zijn er leerlingen die niet of zeer moeilijk verstaanbaar spreken en over een beperkt ontwikkeld taalbegrip beschikken. Daarom is het belangrijk te zoeken naar andere communicatiemiddelen en -vormen opdat de leerlingen zich beter kunnen uiten en beter begrepen worden. Zo kunnen leerlingen vaak wel communiceren met behulp van bijvoorbeeld gebaren, foto's, tekeningen, pictogrammen, Bliss of geschreven taal. Met weer andere leerlingen vindt de communicatie plaats door middel van lichaamsexpressie, voorwerpen, aanwijzen in de concrete situatie, e.d.

Bij totaal communicatie gaat het dan om de manier waarop leerlingen deze communicatiemiddelen leren gebruiken en hanteren (taalbegrip en taalproductie), waarbij gebruik wordt gemaakt van ondersteuning in de breedste zin van het woord zoals:

- uitingsvormen leerling (communicatie, sensomotoriek)
- ondersteuning van de dagelijkse activiteiten gericht op het bevorderen van zelfstandigheid, zelfbevestiging en zelfvertrouwen
- inrichting klas
- vaste structuur in de klas
- gebruik maken van planborden
- aparte plekken in de klas voor verschillende activiteiten
- aanvullende communicatie middelen (voorwerpen, foto's, plaatjes, pictogrammen)
- eenduidige benaderingswijze van leerkrachten
- doorvoering van deze werkwijze naar de thuissituatie

Hieronder volgen definities van enkele begrippen die te maken hebben met de taalontwikkeling en de verschillende communicatieniveaus waarop leerlingen communiceren, welke we ook zullen tegenkomen in de beschrijving van de ontwikkelingslijnen.

Enige begrippen taalontwikkeling

Er worden drie aspecten van taalontwikkeling onderscheiden, te weten: taalvorm, taalgebruik en taalinhoud.

Taalvorm

Hieronder wordt spraakontwikkeling verstaan.

Aspecten die hierin een rol spelen zijn:

- mondmotoriek
- eten en drinken
- goed functionerende spraakorganen
- gehoor
- luistergerichtheid

Taalgebruik

Hieronder wordt verstaan, het zelf praten, en wordt ook wel de actieve taalontwikkeling genoemd of de taalproductie.

Aspecten die hierin een rol spelen zijn:

- het taalvermogen
- geheugen
- concentratievermogen
- goed functioneren van de spraakorganen
- grammatica
- aanvullende communicatiemiddelen

Taalinhoud

Hieronder wordt verstaan het passief taal begrijpen en het taaldenken

Aspecten die hierin een rol spelen:

- luisteren
- begrijpen van de gesproken taal
- inzicht hebben in de gesproken taal
- woordenschat

Enige begrippen communicatieniveaus

Er worden drie niveaus van communiceren onderscheiden, te weten: non-symbolisch niveau, pré-symbolisch en symbolisch niveau.

Non-symbolisch niveau

Het gaat daarbij om de niet-talig communicatie.

Aspecten die hierin een rol spelen:

- houding
- aankijken
- lachen
- kreunen
- zuchten etc.

Pré-symbolisch niveau

Het gaat daarbij om de voortalige communicatie.

Aspecten die hierin een rol spelen:

- aanwijzen
- foto's

- tekeningen
- nabootsende geluiden maken
- geluiden maken met een bepaalde betekenis

Symbolisch niveau

Het gaat daarbij om de talige communicatie.

Aspecten die hierin een rol spelen:

- gebarentaal
- schrifttaal
- spreken
- zingen

Opzet van de ontwikkelingslijnen totaal communicatie

De ontwikkelingslijnen zijn gerangschikt naar bovenstaande categorieën van taalontwikkeling en communicatieniveaus. De lijnen worden dan gespecificeerd in leerling- en docent activiteiten. Vervolgens worden voorwaarden vermeld en tips voor het doen van bepaalde oefeningen.

In totaal zijn er 12 ontwikkelingslijnen, welke zijn gericht op de ontwikkeling van totaal communicatie, uitbreiding van de communicatiemogelijkheden en de vergroting van zelfstandigheid en zelfredzaamheid vanuit een veilige situatie. Van deze 12 ontwikkelingslijnen, zijn er 6 ter bevordering van de taalvorm, 3 voor taalgebruik en 3 lijnen voor taalinhoud. Bij elke lijn wordt ook nog beschreven op welk communicatie niveau het zich richt, dat wil zeggen of het gaat om communiceren op non-symbolisch, pré-symbolisch of symbolisch niveau.

Bij de uitvoering en planning van deze ontwikkelingslijnen kan er gebruik gemaakt worden van aanvullende informatie, zoals de theorie rond ervaringsordening (= de manier waarop een kind de informatie om zich ervaart en ordent). Met dank aan Thyra Koeleman en Dorothea Timmers-Huygens die aan deze theorievorming een bijdrage hebben geleverd. Deze informatie is te vinden in de bijlage 1.

Ontwikkelingslijn 1: Taalvorm – zelfstandig eten

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 1 tot en met 6 zijn allemaal ter bevordering van de taalvorm. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op non-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 1

Taalvorm: zelfstandig eten

De leerling:

- leert zelfstandig eten
- maakt keuzes ten aanzien van wat te eten
- zoekt naar een optimale eet houding
- leert afhappen
- leert kauwen
- verbetert het slikken
- werkt aan vermindering van het speekselverlies

Algemeen

Het eten wordt gezien als een zinvolle activiteit die als voorwaarde dient voor later kunnen communiceren waarbij er aandacht is voor een goed wederzijds contact, waarbij er zoveel mogelijk uit gegaan wordt van de voorkeur van de leerling, waarbij de leerling zoveel mogelijk eigen keuzes kan maken.

Leerling

- vindt de eetsituatie plezierig, ontspannen, voorspelbaar en rustig verlopen
- is alert en betrokken
- wordt gestimuleerd om zoveel mogelijk zelfstandig te eten
- voelt zich veilig en begrepen
- kiest, zo mogelijk, zelf wat hij/zij op brood wil

Docent

- benoemt alles wat er gaat gebeuren in eenvoudige en korte zinnen
- benoemt hoe de leerling reageert op het eten bijv. 'mmm, dat vind jij lekker' of 'bah dat vind jij vies'
- stimuleert communicatieve uitingen van de leerling tijdens het eten
- stimuleert het maken van keuzes 'wat wil jij op brood, kaas of jam?' (beiden laten zien)
- biedt hulp bij het afhappen:
 - brengt de vork of de lepel recht in de mond en wacht tot de leerling afhapt.
 - geeft eventueel lichte opwaartse druk net onder de onderlip, zodat de leerling de kans heeft en de rust om het eten van de lepel te happen
 - geeft eventueel mondcontrole (advies van de logopedist)
- biedt hulp bij het kauwen:
 - activeert de leerling tot kauwen door de stukjes brood afwisselend in de linker- en rechter wangzak te brengen
 - leert de leerling het eten in de mond te brengen (afwisselend in de linker- en rechter wangzak).
 - laat de leerling met gebaren of wijzen zien wat er van hem verwacht wordt
- biedt hulp bij het slikken: door middel van mondcontrole vergemakkelijkt het slikken (na advies van de logopedist)

- biedt hulp bij speekselverlies: veelvuldig speekselverlies remmen door aanpassing van:
 - soort voedsel, minder zoet of minder zuur eten, substantie van het eten

Voorwaarden

- de docent draagt zorg voor een goede voorbereiding van het eten:
 - zet alle spullen klaar op tafel
 - laat leerlingen op hun eigen plek zitten
 - zet telefoon en de muziek gedurende de eetsituatie uit
- bij kinderen die geholpen worden bij het eten is een goede afspraak gemaakt welke docent welke leerling eten geeft
- de docent zit op ooghoogte van de leerling
- er is oogcontact tijdens het eten geven
- er wordt een herkenningsliedje gezongen ondersteund met gebaren/verwijzers
- het eten indien mogelijk eerst laten zien, likken, voelen en proeven
- na het eten wordt afgesloten met een afsluitingsliedje, ondersteund met gebaren
- indien mogelijk helpen de leerlingen met het afruimen van de tafel

Ontwikkelingslijn 2: Taalvorm – zelfstandig drinken

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 1 tot en met 6 zijn allemaal ter bevordering van de taalvorm. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op non-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 2

Taalvorm: zelfstandig drinken

De leerling:

- leert zelfstandig drinken
- maakt keuze ten aanzien van wat te drinken
- heeft goede lipsluiting
- leert aanzuigen
- verbetert het slikken
- vermindert het speekselverlies

Algemeen

Het drinken wordt gezien als een zinvolle activiteit die als voorwaarde dient voor later kunnen communiceren waarbij er aandacht is voor een goed wederzijds contact, waarbij er zoveel mogelijk uit gegaan wordt van de voorkeur van de leerling, waarbij de leerling zoveel mogelijk eigen keuzes kan maken.

Leerling

- vindt de drinksituatie voorspelbaar, plezierig, ontspannen en rustig
- is alert en betrokken
- wordt gestimuleerd om zo zelfstandig mogelijk te drinken
- voelt zich veilig en begrepen
- wordt gestimuleerd om de vloeistof aan te zuigen

Docent

- benoemt alles wat er gaat gebeuren in eenvoudige en korte zinnen
- laat het drinken zien, ruiken en proeven voordat er gedronken wordt
- biedt hulp voor het stimuleren van lipsluiting en aanzuigen van de vloeistof door:
 - aangepaste beker
 - drinksubstantie
 - hulp van eigen handen (leerling)
 - hulp van handen van de leerkracht (opwaartse druk geven net onder de onderlip)
 - mondcontrole (advies logopedist)
 - hulp bij het aanbieden van de beker
- geeft mondcontrole bij de leerling om het slikken te vergemakkelijken
- biedt hulp bij speekselverlies: veelvuldig speekselverlies remmen door aanpassing van:
 - soort drinken
 - minder zoet of minder zuur
 - substantie van het drinken

Voorwaarden

- het drinken gebeurt op een vaste plek in de ruimte
- de drinkmomenten zijn vertrouwd en overzichtelijk
- er wordt een herkenningssliedje gezongen ondersteund met gebaren en verwijzer (de volle beker)

- het drinken laten zien, ruiken en proeven
- als het drinken op is, wordt duidelijk aangegeven dat het 'klaar' is

Ontwikkelingslijn 3: Taalvorm - klankuitingen

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 1 tot en met 6 zijn allemaal ter bevordering van de taalvorm. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op non-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 3

Taalvorm: klankuitingen

De leerling:

- leert klanken te uiten (vocaliseren)
- toont lichaamsbeleving d.m.v. klankuitingen
- leert beurt nemen
- leert imiteren
- leert aandacht hebben voor de ander

Leerling

- imiteert en voelt de klanken (vibraties)
- verwoordt de eigen gevoelens en stemmingen, zodat hij zich begrepen voelt
- verwoordt de non-verbale uitingen (mimiek, lichamelijke expressie)
- uit klanken en maakt gebruik van verwijzers (kijken naar het bewuste voorwerp, het voorwerp erbij pakken, laten zien, horen, voelen, ruiken, liedjes zingen etc.) om bedoelingen duidelijk te maken

Docent

- observeert en noteert bij welke activiteiten de leerling genoeg en ongenoeg beleeft en hoe hij/zij dit kenbaar maakt
- kiest voor die activiteiten waar de leerling plezier aan beleeft
- maakt de activiteiten voorspelbaar door:
 - te benoemen wat de leerling gaat doen
 - gebruik te maken van gezichtsexpressie
 - te laten zien, horen, voelen, (ruiken, proeven)
 - verwijzers te gebruiken zoals: gebaren, liedjes, voorwerpen
 - te noteren welke verwijzers de leerling herkent
- reageert op het initiatief van de leerling (klankuitingen)
- imiteert de klanken van het kind
- probeert imitatie uit te lokken door klankspelletjes
- noteert welke klanken de leerling maakt en of die klanken functies hebben
- benoemt de stemmingen en gevoelens van de leerling zodat hij/zij zich begrepen voelt
- stimuleert de uitbreiding van klanken

Voorwaarden

- de docent communiceert op ooghoogte
- maakt gebruik van veel gezichts- en lichaamsexpressie, en intonatie
- zorgt voor een goede afstemming van actie en rustmomenten
- er zijn voornamelijk individuele activiteiten en af en toe groepsactiviteiten waarbij de leerling individueel benaderd wordt
- er wordt eenvoudige taal gebruikt en alle zinvolle handelingen worden tevens ondersteund door middel van gebaren en door het zingen van bijhorende liedjes
- laat tevens de handelingen ervaren door middel van de zintuigen

- er wordt van de omgeving een expressieve manier van communiceren gevraagd waarbij mimiek, lichaamstaal en gebaren een belangrijke rol speelt

Tips voor het doen van klankoefeningen:

- lichaamsspelletjes, mimiekspelletjes
- klankspelletjes (echo microfoon, liedjes, etc)
- klanken maken bij de verzorging (Bijv. drinken: klakken met de tong, rits van de jas dicht doen: rrrrr, stil zijn: sssss: etc.)
- muziek maken
- klanken nadoen met klankschalen
- klanken voelbaar maken (hand op de keel of borst leggen en klanken maken)

Ontwikkelingslijn 4: Taalvorm - brabbelen

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 1 tot en met 6 zijn allemaal ter bevordering van de taalvorm. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op non-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 4

Taalvorm: brabbelen

De leerling:

- koppelt brabbelen aan woorden en situaties
- leert imiteren
- breidt klanken en klankvariaties uit

Leerling

- maakt brabbelgeluiden welke communicatief zijn bedoeld
- neemt initiatief tot het maken van klanken
- ondersteunt zijn brabbeltaal met zinvolle handelingen

Docent

- benoemt datgene wat de leerling bedoelt met het brabbelen
- verwoordt de situaties, de voorwerpen en de stemmingen van de leerling, zodat hij/zij zich begrepen voelt en woorden aan de brabbeltaal kan koppelen
- maakt gedurende de gehele dag gebruik van gebaren en voorwerpen en eventueel duidelijke foto's om de gesproken taal te ondersteunen

Voorwaarden

- verwoordt alle situaties en ondersteunt met gebaren en verwijzers
- zorgt voor een goed overzicht (in de klas en tijdens activiteiten)
- de lichamelijke en zintuiglijke beleving blijft een uitgangspunt

Tips voor oefeningen:

- alle dagelijkse activiteiten (eten, drinken, kringactiviteiten, individuele activiteiten)
- lichaamsspelletjes (lichaamsschema, lichaamsbesef)
- blaasspelletjes
- mondmotorische spelletjes (spiegel)
- geluiden maken en nadoen bij voorwerpen die geluid maken
- muziek, liedjes

Ontwikkelingslijn 5: Taalvorm – eenvoudige woorden en zinnen

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 1 tot en met 6 zijn allemaal ter bevordering van de taalvorm. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op pré-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 5

Taalvorm: eenvoudige woorden en zinnen

De leerling:

- spreekt in één-, twee- en driewoordzinnen
- maakt gebruik van woorden in concrete situaties
- heeft een zo goed mogelijke uitspraak van de woorden door middel van voorbeeldfunctie

Leerling

- gebruikt één, twee – en/of driewoordzinnen binnen een logische context
- maakt indien nodig gebruik van gebaren, voorwerpen en/of foto's om duidelijk te maken wat hij/zij bedoelt
- kan, indien nodig, klankgebaren gebruiken voor de klanken die hij/zij moeilijk kan uitspreken
- weet welke leerkracht die dag aanwezig is en heeft een duidelijk overzicht wat betreft het ochtend en het middag programma
- benoemt personen en activiteiten of duidt deze op een andere wijze (gebaren, voorwerpen, foto's)

Docent

- maakt naast het benoemen, gebruik van gebaren en verwijzers om personen, situaties en activiteiten te verduidelijken
- biedt muziek en klank- en mondmotorische spelletjes aan om woorden en klanken te oefenen
- geeft ideeën, spelletjes en activiteiten mee naar huis zodat ouders ook spelenderwijs met het kind bezig kunnen zijn om woorden en uitspraak van de woorden te oefenen
- maakt gebruik van spel, lichaamsspelletjes, sensomotorische spelletjes, interactieve spelletjes om woorden en korte zinnen uit te lokken
- maakt gebruik van zinvolle televisie programma's en computerspelletjes
- zorgt voor een goede overdracht naar andere disciplines wat betreft de kennis en het gebruik van woorden, verwijzers en foto's die de leerling heeft.
- daagt de leerling uit tot het nemen van eigen initiatief m.b.t. het uiten van hetgeen hij/ zij bedoelt en ervaart en herhaalt dit door middel van een juiste uitspraak (indien nodig). (voorbeeldfunctie)

Voorwaarden

- binnen de school worden lokalen, personen en activiteiten aangeduid door middel van foto's op de betreffende ruimten
- in ieder lokaal is een algemeen planbord te vinden die afgestemd is op de groep leerlingen
- indien nodig is er voor iedere leerling een individueel planbord met een overzichtelijk geheel van activiteiten (bijv. een ochtend- en een middagplanning)
- alle spraak wordt ondersteund met gebaren

- alle disciplines zijn bekend met de gebaren die de leerling beheerst en die relevant zijn voor de therapie

Tips voor oefeningen:

- alle dagelijkse activiteiten
- spel (rollenspel, imitatiespel)
- lichaamsspelletjes
- sensomotorische spelletjes (gericht op ervaren van klanken)
- muziek
- mondmotorische oefeningen/spiegel
- samen een televisie programma kijken (sesamstraat, koekeloere..)
- samen een computerspelletje doen gericht op maken van klanken en woorden (boerderij spel)
- eenvoudige bordspelen
- geluid makende materialen (gericht op spel en imitatie)

Ontwikkelingslijn 6: Taalvorm – verstaanbaar spreken

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 1 tot en met 6 zijn allemaal ter bevordering van de taalvorm. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 6

Taalvorm: verstaanbaar spreken

De leerling:

- maakt zich duidelijk verstaanbaar
- maakt gebruik van gesproken taal
- toont zelfstandigheid en initiatief in de communicatie

Leerling

- wordt gestimuleerd om duidelijk verstaanbaar te spreken (uitspraak, tempo, luidheid)
- kan aanvullende communicatiemiddelen gebruiken als dat nodig is (in de vorm van gebaren, foto's, pictogrammen)
- toont eigen initiatief met betrekking tot het gebruik van aanvullende communicatiemiddelen
- heeft inzicht in eigen kunnen (indien nodig met hulp van de ander) en kan zijn communicatie hierop aanpassen

Docent

- biedt mondmotorische oefeningen aan om de uitspraak van de leerling te verbeteren
- vervult een voorbeeldfunctie met betrekking tot de uitspraak van woorden en zinnen
- biedt aanvullende communicatiemiddelen aan, zodanig dat het de zelfstandigheid van de leerling vergroot
- maakt gebruik van foto's, pictogrammen en indien mogelijk het geschreven woord
- stimuleert het uitbreiden van de gebaren- en de woordenschat
- biedt luisteroefeningen aan om het discrimineren van klanken te oefenen
- oefent de taalvorm ook tijdens kringgesprekken en contacten van de leerling met andere leerlingen
- werkt samen met elkaar aan inzicht in eigen kunnen en manier van uiten

Tips voor oefeningen:

- mondmotorische oefeningen:
 - gezichten spel (lotto)
 - clownspel voor de spiegel (mondspier – en gezichtsoefeningen)
 - blaasoefeningen: blaaslotto, blaasvoetbal
- luistervaardigheidsoefeningen
 - geluiden lotto
 - muziekinstrumenten
 - stem- en spraakimitatie
 - verhalen vertellen met verschillende 'rollen'
- gebaren en woordenschat spelletjes
 - memorie
 - fotokaarten

- pictogrammen lotto, memorie, logische reeksen
- activiteiten reeksen maken (van dagelijkse situaties)
- gebarenspeel: wie ben ik?
- woordenspelletjes in de groep
- sociale vaardigheidsspeel
 - kijken naar eigen kunnen
 - rollenspelletjes met nadruk op uitdrukken d.m.v taal, articulatie, gebaren en andere uitingsvormen

Ontwikkelingslijn 7: Taalgebruik – actieve woordenschat

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 7 tot en met 9 zijn allemaal ter bevordering van het taalgebruik. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op non-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 7

Taalgebruik: luistergerichtheid en woordenschat

De leerling:

- toont oogcontact, beurt nemen, luistergerichtheid, imitatie
- maakt gebruik van lichaamstaal en mimiek
- toont actieve woordenschat
- toont wederzijdse communicatie
- neemt initiatief in de communicatie

Leerling

- voelt zich begrepen omdat ingegaan wordt op zijn lichaamstaal
- maakt willekeurige klanken als antwoord op over- en weergeluiden (beurt nemen)
- maakt klanken en brabbelt woorden willekeurig gebruikt met als doel contact/communicatie
- uit klanken en maakt daarbij gebruik van aanvullende communicatiemiddelen (voorwerpen, foto's, kijken, pakken etc) als communicatiemiddel

Docent

- reageert consequent op de lichaamstaal van de leerling. Hierbij worden ondersteunende communicatiemiddelen gebruikt (gebaren, wijzen, voorwerpen, foto's)
- gebruikt de taal op een expressieve manier en probeert mimiek bij de leerling uit te lokken
- beloont eigen initiatief van de leerling
- stimuleert oogcontact, beurt nemen, luistergerichtheid, imitatie
- verbindt onwillekeurige klanken, indien mogelijk, aan woorden en dagelijkse activiteiten
- biedt spelletjes aan waarbij het beurt nemen gestimuleerd wordt
- benoemt alle handelingen en spreekt in woorden en korte zinnen en gebruikt gebaren
- betreft de ouders bij de wijze van omgang met de leerling binnen school en zorgt voor een goede eenduidige afstemming
- biedt veel herhaling aan

Voorwaarden

- deze benaderingswijze waarbij lichaamstaal gestimuleerd wordt loopt als een rode draad door de dag heen met al zijn activiteiten.
- de docent communiceert op ooghoogte

Tips voor oefeningen:

- lichaamsspelletjes
- spel vooral gericht op elkaar
- muziek en liedjes
- actie - reactie spelletjes
- zintuiglijke spelletjes

Ontwikkelingslijn 8: Taalgebruik – wederzijdse communicatie

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 7 tot en met 9 zijn allemaal ter bevordering van het taalgebruik. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op pré-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 8

Taalgebruik: wederzijdse communicatie

De leerling:

- gebruikt woorden en korte zinnen
- gebruikt lichaamstaal tijdens alle activiteiten
- gebruikt 'brabbel'taal als communicatieve functie
- begrijpt het begrip 'wederzijdse communicatie' oftewel beurt nemen
- toont bewustwording van andere leerlingen

Leerling

- voelt zich gestimuleerd door zijn omgeving om naast het benoemen van handelingen, voorwerpen en personen gebruik te maken van lichaamstaal (kijken, wijzen, pakken, verwijzers, foto's)
- maakt contact met klasgenootjes (door middel van spel, samen iets maken, kringgesprek etc.) en indien nodig ondersteunt ze met aanvullende communicatiemiddelen
- heeft een gevarieerd en overzichtelijk programma die hij/zij kan verwoorden of kan laten zien
- ervaart dat zijn korte zinnen/'brabbel'taal een communicatieve functie heeft

Docent

- stimuleert het gebruik van het benoemen, mimiek, natuurlijke gebaren, en andere lichamelijke uitingen bij de leerling om zijn communicatie te verduidelijken en koppelt deze aan concrete situaties, activiteiten en personen
- stimuleert eigen initiatief en zelfstandigheid bij de leerling om zijn/haar wensen en gevoelens duidelijk te maken
- zorgt voor een goede overdracht van de communicatieve kenmerken van de leerling in de klassensituatie naar ouders en andere disciplines
- stimuleert een eenduidige benadering naar de leerling zodat zijn/haar wereld overzichtelijk en toegankelijk zal zijn

Voorwaarden

- alle handelingen worden naast het kort benoemen van de handeling/situatie ondersteund met gebaren, verwijzers en / of foto's
- deze benaderingswijze wordt ook thuis toegepast
- eigen initiatief van de leerling wordt zoveel mogelijk als uitgangspunt genomen

Tips voor oefeningen:

- verwijzers, foto's, planbord, persoonlijk fotoboekje
- spel
- expressieve spelletjes met spiegel
- lichaamsspelletjes
- boeken
- eenvoudige logische reeksen (eerst dit, dan dat, keuze uit 2 of 3 mogelijkheden)
- taalspelletjes

- computerspelletjes (memorie, lotto, etc)
- televisie programma's
- geheugen spelletjes

Ontwikkelingslijn 9: Taalgebruik – taalvermogen

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 7 tot en met 9 zijn allemaal ter bevordering van het taalgebruik. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 9

Taalgebruik: taalvermogen

De leerling:

- ervaart dat d.m.v taal gevoelens en stemmingen uitgedrukt kunnen worden
- heeft inzicht ontwikkelt in communicatieve rollen
- maakt gebruik van overzichtelijke en zelfstandig bruikbare dagprogramma's en overzichten
- breidt actieve woordenschat uit en zinsbouw en grammatica
- neemt zelf initiatief tot gesprekje
- stelt een adequate vraag
- vraagt om herhaling van vraag of opdracht bij onduidelijkheid

Leerling

- heeft meer inzicht in de voorwaarden voor communicatie (oogcontact, beurt nemen, luistergerichtheid)
- maakt gebruik van logische reeksen om activiteiten zelfstandig te kunnen uitvoeren
- maakt gebruik van aanvullende communicatiemiddelen
- breidt de sensomotorische ervaringen uit

Docent

- stimuleert de voorwaarden voor communicatie (oogcontact, beurt nemen, luistergerichtheid) tijdens alle dagelijkse situaties
- blijft de spraak ondersteunen met gebaren en/of foto's, pictogrammen
- stimuleert de leerling in zijn zelfstandigheid en initiatief
- probeert samen oplossingen te bedenken op welke wijze de leerling zich optimaal kan uiten en zelfstandig opdrachten kan uitvoeren
- biedt voldoende sensomotorische ervaringen aan

Tips voor oefeningen:

- kringgesprekken, met gebruik van aanvullende communicatiemiddelen om eigen verhaal te vertellen
- spel (rollenspel, poppenkast, imitatie spel)
- boeken lezen en navertellen
- praatplaten
- werkbladen
- logische reeksen, ook van alledaagse activiteiten
- computer spelletjes (logische reeks, memorie, lotto)
- alledaagse activiteiten; verzorging, eten, drinken, spel, muziek, gym, koken etc.)
- werken met thema's (uitbreiden woordenschat, zinsbouw, gebaren)
- gezamenlijke activiteiten ondernemen: naar buiten, wandelen, koken, in de tuin werken, naar de winkel gaan, boodschappenlijstje maken, opruimen etc.)

Ontwikkelingslijn 10: Taalinhoud – begrip van (gesproken) taal en verwijzers

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 10 tot en met 12 zijn allemaal ter bevordering van de taalinhoud. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op non-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 10

Taalinhoud: begrip van (gesproken) taal en verwijzers

De leerling:

- begrijpt en heeft overzicht van de dagelijkse activiteiten
- begrijpt eenvoudig taalgebruik gekoppeld aan gebaren en andere concrete verwijzers

Leerling

- krijgt zintuiglijke, communicatieve en motorische ondersteuning
- reageert op intonatie en stemgeluid zonder herkenning van het gesproken woord
- reageert op geluiden en woorden die gericht zijn op de directe behoeftebevrediging (honger, dorst etc.)
- begrijpt de eerste signaalwoorden

Docent

- benoemt in korte 2 -3 woordzinnen wat er gaat gebeuren, om zo het overzicht, de duidelijkheid en voorspelbaarheid van wat er gaat gebeuren te vergroten
- gebruikt gebaren, voorwerpen ter ondersteuning van de taal en gebruik ook zintuiglijke informatie zoals, laten zien, horen, voelen, ruiken en proeven
- maakt gebruik van intonatie en stemgeluid als verwijzer en combineert vaste liedjes met activiteiten
- benoemt de stemming van de leerling en maakt gebruik van een persoonlijk planbord
- gebruikt gebaren, voorwerpen, zintuiglijke informatie op het moment dat de activiteit gaat beginnen
- vraagt zoveel mogelijk de eigen betrokkenheid, het eigen initiatief van de leerling (zelf meedoen, of meehelpen)
- laat de leerling eigen keuzes maken door middel van aanwijzen, kijken, pakken, gebaar, voorwerp
- observeert welke activiteiten de leerling herkent en noteert op welke wijze de leerling dit laat blijken

Voorwaarden

- iedere leerling heeft zijn eigen dagoverzicht wat per moment wordt aangeboden
- vaste activiteiten vinden plaats op vaste plekken in het lokaal
- er wordt gebruik gemaakt van gebaren en verwijzers en liedjes om personen en hun taken te verduidelijken (Bijvoorbeeld: zwemmen: zwempak met chloorlucht laten zien, voelen en ruiken)

Tips voor oefeningen:

- persoonlijk planbord
- lichaamsspelletjes
- lichaamsbeleving, lichaamsbesef

- zintuiglijke spelletjes
- individuele activiteiten gericht op contact en spel
- groepsactiviteiten, kring, muziek, spel
- eenvoudige knutselactiviteiten met duidelijk begin en eind

Ontwikkelingslijn 11: Taalinhoud – passieve woordenschat

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 10 tot en met 12 zijn allemaal ter bevordering van de taalinhoud. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op pré-symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 11

Taalinhoud: passieve woordenschat

De leerling:

- begrijpt eenvoudige alledaagse opdrachten
- toont luistergerichtheid
- breidt passieve woordenschat uit
- begrijpt 'wederzijdsheid' in communicatie ofwel het beurt nemen
- toont bewustwording van andere leerlingen in de klas
- neemt initiatief tot communicatie

Leerling

- heeft begrip van terugkerende alledaagse handelingen en activiteiten
- heeft overzicht op zijn/het dagprogramma
- toont zelfstandigheid (fotoreeks met opeenvolgende handelingen)
- toont eigen inbreng en initiatief

Docent

- past het planbord aan aan de behoefte van de leerling
- biedt fotoreeksen aan van handelingen die de leerling zelf kan uitvoeren
- staat open voor eigen ideeën/voorkeuren en initiatieven van de leerling en probeert deze zo mogelijk toe te passen binnen de dagelijkse activiteiten
- laat de leerling zoveel als mogelijk is eigen keuzen maken
- stimuleert de luistergerichtheid van de leerling tijdens kringactiviteiten en biedt spelletjes of spel- /muziekvormen aan om dit te stimuleren/uit te breiden

Tips voor oefeningen:

- planbord/dag(deel) overzicht
- fotoreeksen, voorwerpen
- spel
- gezelschapsspelletjes
- boekjes
- praatplaten
- werkbladen
- muziek, liedjes
- groepsactiviteiten: kring, gym, buitenspel, samen in de bouwhoek etc.
- luisterlotto's
- themaspellen (rollenspel rond een thema)

Ontwikkelingslijn 12: Taalinhoud – inzicht in (gesproken) taal

Beginsituatie

Ontwikkelingslijnen 10 tot en met 12 zijn allemaal ter bevordering van de taalinhoud. Deze horen dan ook bij elkaar. Het gaat erbij deze lijn vooral om die leerlingen die communiceren op symbolisch niveau.

Ontwikkelingslijn 12

Taalinhoud: inzicht in gesproken taal

De leerling:

- breidt het dag- en of weekoverzicht uit
- breidt de passieve/actieve woordenschat uit
- heeft begrip van taaldenken (begrip van enkelvoudige en meervoudige opdrachten, kritisch kunnen luisteren, overeenkomsten en verschillen kunnen herkennen, inzicht in eenvoudige logische reeksen, inzicht in oorzaak-gevolg)
- breidt zelfstandigheid van de leerling uit

Leerling

- heeft een goed overzicht van de dag- en indien mogelijk de weekactiviteiten
- kan zelfstandig met zijn activiteitenprogramma aan het werk
- breidt passieve woordenschat uit mede door het werken met thema's
- begrijpt samengestelde opdrachten en kan deze uitvoeren, indien nodig met aanvullende communicatiemiddelen
- wordt gestimuleerd om zelf aan te geven hoe hij/zij dingen het beste onthoudt of uitvoert

Docent

- zorgt voor een overzichtelijk dagprogramma of weekplanning
- zorgt voor een overzichtelijke en gestructureerd lokaal zodat de leerling weet waar de spullen te vinden zijn en hij zo zelfstandig mogelijk kan spelen en werken
- stimuleert de passieve en actieve woorden- en gebarenschat
- beloont initiatieven van de leerling
- geeft enkelvoudige en meervoudige opdrachten, indien nodig met ondersteunende communicatiemiddelen
- bevordert de samenwerking binnen de klas
- stimuleert het taaldenken door oefeningen aan te bieden gericht op:
 - kritisch luisteren
 - creatief denken
 - overeenkomsten en verschillen
 - oorzaak-gevolg
 - logische reeksen
- maakt een vertaling van deze oefeningen naar de dagelijkse activiteiten zodat de leerling gestimuleerd wordt om zelfstandig handelingen/activiteiten uit te voeren
- maakt gebruik van aanduidingen d.m.v. pictogrammen van bijv. materialen die in de kasten liggen

Tips voor oefeningen:

- planbord voor de dag of voor de week
- eigen activiteitenkaart/-bord voor de individuele leerling
- kringgesprek
- dagelijkse activiteiten

- praatplaten, boeken, verhalen
- spelletjes gericht op oorzaak-gevolg
- activiteiten gericht op logische reeksen
- spel: rollenspel, sociaal spel met interactie
- sensomotorisch spel/gym
- foto materiaal: reeksen
- computerprogramma's: tegenstellingen-overeenkomsten, oorzaak-gevolg
- spel met muziekinstrumenten: verschillen, gelijkenissen
- televisie programma's/film (navertellen, in kernwoorden, met foto's)

Bijlage 1: Theorie rond ervaringsordening

De theorie van ervaringsordening reikt handvatten aan om de manier te herkennen waarmee mensen in het algemeen en in dit geval de zml leerling in het bijzonder de werkelijkheid om zich heen ordent.

Uitgangspunten

Uit de baby-wetenschap of de epigenetische psychologie is duidelijk geworden dat de psychische noties zeer krachtig zijn en dat, wanneer het aankomt op het vergaren van kennis kinderen zeker niet beschreven kunnen worden vanuit het 'tekort paradigma'. Wanneer we als mens (als levend wezen) niet de werkelijkheid zouden organiseren dan komt deze over als een grote chaos. In die chaos moeten we orde scheppen. De zintuigen geven allerlei gegevens door, maar daarmee hebben we nog geen orde. De menselijke geest is toegerust om orde te scheppen. Daarvoor hebben we verschillende psychische noties (ingeboren ordeningsmechanismen) die het mogelijk maken dat de orde er komt. Die krachten werken bij alle mensen op dezelfde manier. De werking is er van voor de geboorte al.

Twee voornamelijk psychische noties die kenmerkend zijn voor de kennisorganisatie zijn:

- de notie dat de werkelijkheid stabiel is, waardoor overtuigingen aangaande de werkelijkheid worden gevoed, en
- de notie dat de werkelijkheid aangepast kan worden aan de wensen van onder andere mensen (de notie van de veranderlijkheid).

De werkelijkheid kan aangepast worden aan onze behoefte. Daar moet je zelf wat voor doen, maar daar heb je ook vaak een ander voor nodig. De notie van de stabiliteit voedt je verwachtingen over de werkelijkheid (je verwacht gewoon dat je op een stoel kunt gaan zitten, dat hoeft je niet steeds te onderzoeken; maar als je er onverwacht toch doorzakt gedraagt de stoel zich onbetrouwbaar en moet je iets doen om die werkelijkheid te veranderen). De notie van de veranderlijkheid maakt wensen mogelijk en behoeften waarvan je weet dat die ook voldaan kunnen worden. Beide noties zijn dus elkaars tegenpolen, antagonisten, als lijnen die elkaar kruisen.

De vraag is nu wanneer wil ik dat iets stabiel blijft, wanneer mag het blijven zoals het is, en wanneer zet ik een verandering in gang. Dus wat gebeurt er op het kruispunt van de twee noties.

Vier basisvragen

Er zijn vier basisvragen in ons bestaan die ons op dat kruispunt laten kiezen: veranderen of blijven zoals het is. De vragen zijn:

- is mijn lichaam veilig (lichaamsgebonden ervaringsordening)?
- is de werkelijkheid direct om mij heen betrouwbaar (associatieve ervaringsordening)?

- weet ik de samenhang van de gebeurtenissen waar ik deel van uitmaak (dus ken ik de verbinding van verleden via heden naar de toekomst, zodat ik weet waar ik aan toe ben) (structureerende ervaringsordening)?
- mag ik er zijn, wordt ik als mens gekend, wie ben ik in het geheel. Je wilt als mens iets persoonlijks kunnen toevoegen aan de situatie waar je in zit, je eigen keuzes mogen maken en zelf verantwoordelijkheid dragen. Dat maakt dat je vorm kan geven aan je eigen bestaan te midden van anderen (vormgevende ervaringsordening.)

Deze ordeningen cirkelen als het ware om het kruispunt heen. Altijd worden onbewust die vier vragen gesteld. Dat psychische mechanisme (psychische notie of kracht) werkt al van voor de geboorte af. Het werkt altijd, zelfs bij mensen in coma is het te herkennen, tot de dood. Maar het levert niet altijd voor die mens bruikbare, toepasbare kennis op waarmee je als mens de werkelijkheid ook kunt hanteren. In eerste instantie geeft het een basisgevoel dat zingevend, betekenisgevend de diepste lagen van het bestaan stuurt. Pas in de loop van de ontwikkeling kunnen door het leren kennen, leren waarderen en leren gebruiken van de mogelijkheden de vier basisvragen ook actief beantwoord worden. Die actieve vorm van antwoord zoeken op de vragen heeft talloze namen en zal niet herkend worden als de cognitieve actie: nu ben ik betrouwbaar aan het genereren, nu structureer ik de werkelijkheid! De terminologie waarmee dit mechanisme beschreven wordt als ervaringsordening is een heuristische (beschrijvende) kapstok waarmee een complex gebeuren wordt beschreven.

De ervaringsordening werkt als een geheel, de vier vragen werken altijd samen. Een 'ja' of 'nee' antwoord op één van de vier vragen heeft altijd gevolgen voor de andere gebieden. Het hele systeem van deze ordeningskrachten werkt als het ware als een voortdurend draaiende cirkel rondom het kruispunt van de twee krachten: stabiliteit of veranderlijkheid.

Leren is ook veranderen

Maar niet altijd ben je het zelf die een verandering wil bewerkstelligen, soms zijn het anderen (ouders, leraren) die willen dat je verandert (leren is ook veranderen). Om dan mee te willen werken moeten die anderen jou motiveren. Dat kan doordat anderen je laten merken welke vraag eigenlijk met 'nee' wordt beantwoord en waarom je moet veranderen.

- kom van die weg af op de stoep want er kan een auto over je heen rijden (lichaamsgebonden ordening);
- ruim je spullen op een vaste plaats op anders kan je ze niet meer vinden (associatieve ervaringsordening.);
- als we met vakantie gaan moet je voor veertien dagen kleding inpakken (structureerende ervaringsordening);
- als je kunt lezen kan je veel beter zelf keuzes maken (vormgevende ervaringsordening).

Er worden dus altijd argumenten (duidelijk uitgesproken of impliciet) gebruikt, die aansluiten bij de eigen innerlijke ervaringsordening die anderen motiveren om mee te werken aan de verandering. Mensen leren in de loop van hun leven om de verschillende kanten van de ervaringsordening bewust te gebruiken om de werkelijkheid te ordenen, ook al worden de termen zoals ik die hier gebruik helemaal niet gekend.

Dominante ervaringsordening

Wanneer je 'nee' moet zeggen op de vraag op één of meer van de vier vragen (het lichaam is niet veilig, de omgeving is niet betrouwbaar, je kent de samenhang niet, je mag jezelf niet zijn) wordt de vraag waarop je 'nee' als antwoord moet geven dominant. Een dominante ordening speelt nadrukkelijk op, alle andere krachten van de ordeningswijzen worden ingezet om 'ja' als antwoord op die dominante vraag te krijgen. Hulp die door een medemens gegeven wordt zal bij de dominantie moeten aansluiten en helpen om 'ja' als antwoord te genereren anders slaat die hulp niet aan, wordt afgewezen of roept enorme stress op. Als er sprake is van meer dan één vraag waar het antwoord 'nee' op is, dan worden alle ordeningen dominant en breekt paniek uit. Dat kan leiden tot wanhoopsgedrag, gedragsproblematiek in de vorm van agressie, driftbuien, of automutilatie en dergelijke. Als je 'nee' moet zeggen op de vraag of je lichaam veilig is moet er iets gebeuren om het weer wel veilig te maken. Dan worden alle andere ordeningen ingezet om dat ene doel te bereiken, je lichaam veilig maken.

Als je 'nee' moet zeggen op de vraag of de omgeving betrouwbaar is, worden alle andere ordeningen ingezet om weer 'ja' te kunnen zeggen op die vraag. En dat geldt ook voor de andere vragen. Als je 'nee' moet zeggen op een van de vragen worden de andere ordeningen ingezet om 'ja' als antwoord te krijgen. De inzet van alle ordeningswijzen om 'ja' als antwoord te krijgen op de vraag naar veiligheid is meer te vergelijken met een innerlijke drang dan met een bewuste cognitieve actie. Alle beschikbare vormen van intelligentie worden ingezet. Je kan zeggen dat die ene ordening waar nee gezegd wordt (onbewust meestal, maar soms ben je het je ook bewust) dominant wordt en de andere ordeningen aan het werk zet. Er moet dan iets veranderen en je zet alles in het werk om die verandering tot stand te brengen. Soms duurt dat maar heel kort en je bent je er niet van bewust wat je doet, soms duurt het langer en moet je bewust de werkelijkheid organiseren om ja te krijgen op een vraag, en heel vaak moet je anderen inschakelen om het gewenste resultaat te bereiken.

Communiceren op dominante ordening

Een kwalitatief goede empathische manier van communiceren vindt plaats tussen mensen wanneer de één de ander begrijpt met betrekking tot de dominante ervaringsordening. Wanneer een bepaalde ervaringsordeningswijze dominant wordt, doordat 'nee' gezegd moet worden op één van de vragen, kan het hele systeem van ervaringsordening moeilijk worden ingezet voor het leren van een bepaalde vaardigheid of de opname van bepaalde kennis. De volwassen medemens, leraar of ouder, begeleider of deskundige zal moeten zoeken naar een manier van communiceren die aansluit bij de dominante ervaringsordening. (didactisch principe). Het kan zijn dat daarvoor hulpmiddelen moeten worden ingezet. Dat geldt voor elk kind (mens), maar voor de zml leerling komt daar nog een ervaringsordeningsprobleem bij. Het kan zijn dat de tekorten zo groot zijn, dat de onveiligheid van het bestaan zo groot is, dat de lichaamsgebonden ordening verreweg de meeste tijd dominant is, of bij de minste of geringste stress dominant wordt. Dan lijkt het wel alsof de andere ordeningswijzen afwezig zijn. Dat is niet het geval. Een kind zit niet vast in een bepaalde wijze van ervaringsordening. Alle ordeningen zijn altijd

aanwezig en ingeschakeld. Maar in dit geval worden de ordeningswijzen ingeschakeld om steeds weer te proberen het lichaam veilig te maken.

Bijvoorbeeld:

- door op grond van de associatieve ordening te gaan gillen, want dat had altijd gewenst effect, er kwam iemand helpen;
- of door op een heel eigen manier te gaan huilen (vormgevende ordening);
- of door steeds als er sprake is van onbetrouwbaarheid en angst de enig haalbare samenhang te laten zien: je opsluiten op je kamer (lichaamsgebonden ordening).

Altijd als één ordeningswijze dominant is, en dus ook als dat de lichaamsgebonden ervaringsordening is, zijn de andere ordeningswijzen ook werkzaam. Er zijn kinderen (en volwassenen) met een verstandelijke handicap waar de betrouwbaarheid door geheugen deficiënties, of door emotionele verwarring, of door gebrek aan organisatievermogen en inzicht en wat dies meer zij, zo gemakkelijk te wensen overlaat dat zij voortdurend terug grijpen op de associatieve ervaringsordening en deze steeds willen veilig stellen. De associatieve ervaringsordening wordt dan dominant en alle andere ordeningen worden in het werk gesteld om de betrouwbaarheid zodanig sterk te maken dat er weer van een harmonieuze ervaringsordening gesproken kan worden.

Kortom er zijn verstandelijk gehandicapten, vooral zij die matig tot ernstig verstandelijk gehandicapt zijn die ogenschijnlijk voortdurend hun werkelijkheid ordenen vanuit de associatieve ervaringsordening. Zij hebben als didactisch middel altijd het vertrek vanuit die ordening nodig, anders beklijft het geleerde niet. Zij moeten altijd alles ook vanuit die gestructureerde voorordening (de structuur of samenhang wordt voor hen geordend, zij doen dat niet zelf) aangesproken worden. Soms is dat ook het enige leergebied waarbinnen zij kunnen leren. Soms is het een duidelijk vertrekpunt om een naastbij gelegen ordening (structurerend ordenen) te kunnen leren kennen, leren waarderen en leren gebruiken in een bewuste inzet van de ordeningen.

